

## Mémoires croisées

# A '68-as nemzedékről

**JOLANTA KURSKA** ■ *Véleményetek szerint beszélhetünk-e '68-as nemzedékről? Veletek kapcsolatban gyakran emlegetnek több országra kiterjedő nemzedéki cinkösséget és szolidaritást.*

**ADAM MICHNIK** ■ Szerintem igen. Nyilvánvaló, hogy létezik. A hatalmas tiltakozások és lázadások nemzedéke volt a miénk, számos országban, beleértve az Egyesült Államokat és a vasfüggönyön túli országokat is. A generációnk tagjai már nem éltek át a háborút, és túl fiatalok voltak ahhoz is, hogy ismerjék a rettegést a sztálinista terror korában. Ők az erkölcsökben, az irodalomban, a filmben és sok másban megmutatkozó konzervativizmus ellen lázadtak fel. Független életre vágytak, amelyet nem cenzúráz kormány, egyház, családi hagyomány. Lázadásukat baloldali nyelven fejezték ki – nem az ideológiai, a radikális, hanem a liberális baloldal nyelvén. Lengyelországban ehhez szovjetellenes lázadás is társult. Nacionalizmus nélkül.

**BERNARD KOUCHNER** ■ Egyetlen megjegyzés, még mielőtt teljes mértékben egyetértnék Adam válaszával. Ez a nemzedék sajnálta, hogy már nem volt alkalma elkötelezni magát sem a spanyol polgárháborúban, sem a náciizmus ellen. Rá az maradt, hogy megteremtse a férfi és a nő közti egyenlőséget, küzdjön az emberi jogokért, a sztálinizmus ellen, fellépjen az ökológiai vészhelyzetek megoldásáért és a beavatkozás jogáért. Akkor még csak a nagy lázongások kezdetén tartottunk. Ezért először belső felfordulásról volt szó: országokon belüli és önmagunkon belüli változásról. Ez a nemzedék elutasította az életét vezérlő nagy testületek konformizmusát. Egyeseknek ez az egyházat, az elnyomó államot, másoknak a politikai pártokat jelentette. Mindeközben a kitörő öröm pillanatait éltük át; a pusztaság létezés, és főként a szeretet, a szerelem öröme. A követeléseink a társadalmi és a családi viszonyok megváltoztatása körül forogtak. Ugyanakkor valahogy az ifjúkor végének a forradalma is volt ez: még mielőtt túl késő lenne. Ne kérdezd, mit jelent ez a „túl késő”. Talán mielőtt beállnánk a sorba és magunk is konformistákká válnánk. '68-ban mindent át akartunk alakítani, újra fel akartuk fedezni az életet, megváltoztatni a másokhoz fűződő kapcsolatainkat, és – megint csak ezt mondom – ünnepelni a szerelmet. Az előző generáció megélte a háborút, és mindenre a háborúhoz viszonyítva reagált. Mi a magunk módján feleltünk nekik. Egyesek, mint én is, sajnáltuk (tudom, ismétlem magam), hogy nem ismerhettük meg a háború erőpróbáját, nem vehettünk részt az ellenállási mozgalomban a náciizmussal szemben. Egy nemzedék számára politikai értelemben az volt a végső próbatétel. De nem arról volt szó, hogy akkor most „megcsináljuk” '68-at.

**MICHNIK** ■ Nem gondolod, hogy a lázadás nyugaton az egocentrizmus ellen is irányult?

**KOUCHNER** ■ De igen; csak hogy egy másfajta egoizmust állítottunk a helyébe. Nem Vietnámért lázadtunk, hanem elsősorban önmagunkért. Minden „egzotikus” elköteleződésben van egy rész egoizmus is. Ráadásul a szocializmus nálunk már jó ideje feladott álmát is dédelgettük.

**MICHNIK** ■ De hát a lázadás a sztálinista kommunista párt ellen irányult!

**KOUCHNER** ■ Eleinte igen, valóban, noha az UEC-ben (Union des Etudiants Communistes, Kommunista Diákszövetség) mi már jóval 1968 előtt is fellázdunk a sztálinista kommunista párt ellen: még az algériai háború idején, azaz tíz évvel korábban. 1968-ban mi már nem voltunk marxista forradalmárok. Ellenkezőleg: amikor a mozgalmunkhoz csatlakozott a francia kommunista párt Georges Marchais-val, és még inkább a CGT, én tudtam, hogy ezzel a libertárius reményeknek befellegzett. Nem bízunk a francia kommunistákban. A tradicionalista és sztálinista FKP minket, mint másként gondolkodókat 1965-ben totalitarizmus-ellenesség miatt kizárt az UEC-ből. A trockisták, a maoisták és más csoportok a '68-as mozgalomnak több lendületet és erőt adtak, mint az opportunisták kommunista párt. Később a szemünkre vetették, hogy nem ragadtuk meg a hatalmat. Megtehettük volna, üresek voltak a minisztériumok. De a hatalom birtoklása senkit sem érdekelt. Daniel Cohn-Bendit Nanterre-ben és a Március 22. mozgalom sokkal inkább az uralkodó erkölcsök ellen lázadt, a politikai erkölcsöt is beleértve. Meg akartuk változtatni az életet, és az meg is változott, ha nem is mindig a jó értelemben. Később a diáknegyedben emelt barikádok és az elhajított kockakövek stílusgyakorlatokká váltak: a halott forradalmak végső főpróbájává. Szerencsére Maurice Grimaud személyében Párizsnak elég intelligens, szellemileg rendkívül nyitott és nagyvonalú rendőrfőnöke volt, aki tudta úgy kezelni a helyzetet, hogy ne legyenek halottak. Személy szerint nekem kétélyeim voltak a mozgalommal szemben, amelyhez tartoztam. Nem akartam forradalmat, nem hittem benne. A „lírai illúziót” szerettem; a párizsi utcákon a hagyomány és a konzervativizmus ellen harcoló fiatalokban a társadalmi változások végrehajtásához nélkülözhetetlen erőt láttam. Nem ideológiai, hanem reformista célkitűzések érdekében. Nevetségesnek találtam egyes májusi jelszavakat, például a „CRS = SS”-t, hiszen egymással össze nem vethető valóságokat állítottak párba. Rengeteg volt a nyelvi visszaélés, a pontatlan megfogalmazás.

**KURSKA** ■ *Paul Berman a '68-as nemzedékről szóló egyik könyvében<sup>2</sup> azt írja, hogy ez a generáció „lelkiismereti komplexussal” küzdött. Könnyen jutott a fogyasztási javakhoz, de a saját szülei hősiességéhez nem állt módjában felőni, hiszen éppen a kora miatt nem vehetett részt...*

**KOUCHNER** ■ ... a háborúban és az ellenállási mozgalomban.

**KURSKA** ■ *Igen, de a komplexus a fogyasztói társadalomban megvalósuló, békés és rendezett életre vonatkozott. Ez a nemzedék nem érte be ennyivel. Természetesen Lengyelország társadalmára ez így nem áll. Ugyanakkor, Adam, a ti nemzedéketek is viszonylagos, ám azért valós biztonságban érezhette magát, hiszen – ahogyan már mondtad is – ti már nem ismertétek a sztálinista terrort.*

**MICHNIK** ■ Hangsúlyozni kell, hogy a kommunista párt ideológiai gyakorlata kétszeresen is anakronisztikus volt. Először is a párt magáévá tette az „utolsó bástya” logikáját, és az értelmiségiekben és a művészekben lépten-nyomon ellenségeket látott. Majd a sztálinizmus után jött a „kis stabilizáció”, ahogyan a Gomulka-korszakot nevezték, amelynek során bártortalan kísérlet történt a politikai és a gazdasági élet normalizálására. A nyugalom és a kényelem érdekében az emberek akkor készek voltak elfogadni az illuzórikus és ideiglenes status quót, felhagyni az értékekről, az eszmények iránti vágyról szóló diskurzussal. Mindenki művelhette a kertjét, mint Voltaire hőse, Pangloss. A fiatal nemzedék azonban, amelyhez én is tartoztam, nem érte be ennyivel.

**KOUCHNER** ■ Persze hogy nem, és nekünk is megvolt a magunk bibliája a kényelemről: Georges Perec remek könyve, *A dolgok*<sup>3</sup>. Igen, „nyugat-központúak” voltunk. Úgy is művelhettük volna a kertjeinket, hogy közben nyitottabbak vagyunk a világ szenvedéseire. E nemzedék követeléseit nyugaton erőteljes köldöknézés jellemezte. Rábredtünk, hogy nem tűrhetjük tovább, hogy az előző generáció – a háború, a politikai pártok, de Gaulle tábornok konzervativizmusának nemzedéke – ránk kényszerítse életmódját és szabályait. Elég volt! A '68-as események során azonban találkoztunk olyan gaullistákkal is, akik velünk voltak az utcán, és egy egész nemzedék ünnepelte, hogy egymásra talált. Én a biztonsági szolgálat megszervezésén dolgoztam Pierre Goldmannel együtt. Aztán 1968 szeptemberében elutaztam Biafrába.

**MICHNIK** ■ Ez a nemzedék elsőként szólalt meg nagyon invenciózus és avantgárd nyelven. Lengyelországban költők és filmesek új hulláma tűnt fel, és ez történt a történelmi és tudományos kutatásban is. Még az idősebb írók is kezdtek

**MICHNIK, Adam**  
*Gondban a bohóc*  
Kalligram, 1996

*Harag és szégyen, szomorúság és büszkeség*  
Kalligram, 2006

*Szemben az árral*  
Kalligram, 2011

„Egy kényelmetlen évforduló”  
*Magyar Lettre Internationale*, 9

„A varsói felkelésről”  
*Magyar Lettre Internationale*, 16

„Találkozás Brodskijjal”  
*Magyar Lettre Internationale*, 18

„Amikor a többség elveti az erényt”  
*Magyar Lettre Internationale*, 22

„A lengyel KULTURA nagy öregje”  
*Magyar Lettre Internationale*, 24

„A békétlenek érzékei, avagy megjegyzések a diktatúráról”  
*Magyar Lettre Internationale*, 28

„Egy orosz demokrata halálára”  
*Magyar Lettre Internationale*, 35

„Beszélgetés Cohn Bendittel 1987-ből”  
*Magyar Lettre Internationale*, 38

„Wajda és kora”  
*Magyar Lettre Internationale*, 42

„Egyszerre volt része és áldozata a gépezetnek. Jan Kott titkos élettörténete”  
*Magyar Lettre Internationale*, 48

„A mi szabadságunkért és a ti szabadságotokért” (Reflexiók 1989-re) (beszélgetés Václav Havellel)  
 „A bársonyos forradalom után lelki forradalom kellene”  
 Magyar Lettre Internationale, 74

(Thierry Chervel, Slavenka Drakulić, Konrad György, Adam Michnik, Marci Shore, Timothy Snyder, Maciej Zaremba)  
 „Pozsonyi Közép-Európa Fórum a totalitárius struktúrák megújulásáról”  
 Magyar Lettre Internationale, 83

szembenézni a kor valóságával. Fontos hangsúlyozni, hogy ez nem gazdasági jellegű lázadás volt; az 1970-es munkásfelkelés lesz majd ilyen. A 68-as mozgalom ezzel szemben a kultúrát és ezt az új nyelvet védelmezte az egyén méltósága nevében.

KOUCHNER ■ A gazdasági szempontokat a francia 68-as mozgalom is másokra hagyta; Franciaország nem állt rosszul abban az időben. Járulékos haszon volt viszont, hogy javítani kellett a szociális rendszeren; ekkor jött létre a szakszervezetek által „grenelle-i megállapodásnak” nevezett egyezség.

KURSKA ■ *Franciaországban még tartott a „harminc dicsőséges év” prosperitása.*

KOUCHNER ■ Igen. '68 kollektív pszichoterápia volt, semmiképpen sem forradalom, inkább a kihunyó ideológiák hatyúdala.

MICHNIK ■ Nem forradalom volt, hanem lázadás, amely hatalmas változásokat hozott az erkölcs, a politika és a nyilvános párbeszéd területén.

B:K: És elhozta a szó felszabadítását. Az emberek az utcán a testvériségről szerettek volna hallani, és kapcsolatba kerülni másokkal. Nem a politikai pártokra voltak kíváncsiak. Egy dolog világos volt: azt nem akartuk, hogy a kommunista párt átvegye a hatalmat. Semmi szín alatt. (...) Az orvosi karon nem a rendszer felrobbantására, hanem az átalakítására törekedtünk.

KURSKA ■ *Az orvosi gyakorlat reformja melletti elkötelezettségeden túl részt vettél-e a Quartier Latin-beli tüntetéseken?*

KOUCHNER ■ Naponta rendeztünk hatalmas tüntetéseket Párizs-szerte, skandáltuk, hogy „agyó de Gaulle”, amikor a tábornok eltűnt. És ugyan kit látogatott meg 1968. május 29-én? Massu tábornokot. Ugyanazt, aki az algériai francia hadtestet vezette, 1966-tól kezdve pedig a Németországban állomásozó francia erők parancsnoka volt. Hozzá látogatott el de Gaulle Baden-Badenbe a májusi felfordulás kellős közepén, hogy megbizonyosodjon róla, a tábornok hajlandó lenne közbelépni. Ez mélyen megdöbbenett; igazán nem kértünk már ezekből az emberekből. A forrongást ezzel együtt némi távolságtartással szemléltem. Igaz, hogy jól szórakoztunk, de az egésznek már nem volt sok köze ahhoz a politikai küzdelemhez, amelyet az algériai háború idején folytattunk. Ezért aztán inkább csak mulattam egyes barátaimon, akik élvezettel mártóztak meg a trockista vagy a maoista ideológiában, és az egész forradalmi színjátékban. Csak nem fogunk lövöldözni az utcán a „CRS = SS”-ekre, hogy a munkásosztállyal karöltve megragadjuk a hatalmat! Micsoda gyerekség!

MICHNIK ■ Lengyelországból nézve a francia lázadók retorikája anakronisztikusnak tűnt. Tele volt forradalmi radikalizmussal, de megdöbbenett minket a végletessége. A májusi eseményeket figyelve arra gondoltam, hogy milyen közel és ugyanakkor milyen távol érzem őket magamtól. A párizsi lázadókból egyrészt ugyanaz a szenvedély sugárzott, mint amit mi éreztünk, nekik is épp annyira szükségük volt arra, hogy az egész világunkat megkérdőjelezzék, mint nekünk. Másfelől a retorikájuk számunkra, lengyelek számára, elfogadhatatlan volt. A tüntetéseiken Castro, Mao, Guevara, Lenin képmását lobogtatták, míg én inkább Mickiewiczét vagy Miloszewiczét emeltem volna a magasba.

KOUCHNER ■ Ez a retorika olykor egyenesen karikatúraszerű volt. Forradalmasdit játszottunk. Én úgy láttam, hogy a Forradalmi Kommunista Liga trockistái, talán Alain Krivine kivételével, meg a Proletár Baloldal maoistái, akik pedig mind az első sorokban harcoltak, idejétmúlt frázisaikkal csak akadályozták a dolgok kibontakozását.

KURSKA ■ *Ilyen különbségek láttán beszéltek-e valójában egy nemzetközi 68-as generációról?*

KOUCHNER ■ Szerintem igen. Ott voltak az amerikai egyetemek, Németországban pedig Rudi Dutschke, akihez elég közel álltunk. Ott volt Olaszország és a pszichiátria forradalma. Még messzebb pedig Vietnam és rövidesen az arab világ küzdelmei. Sőt, tovább megyek: azt gondolom, később ebből a nemzedékből lett az igazi Európa, még ha akkoriban nem esett is erről sok szó. Tehát beszélhetünk egy nemzetközi antisztálinista generációról, amely liberális nyitásra és megújult szociáldemokráciára vágyott.

MICHNIK ■ Ilyen lázadások törtek ki több európai országban: Olaszországban, Franciaországban, Németországban, de Kelet- és Közép-Európában, Mexikóban, Japánban is, és így tovább. Az eltérő kontextusuktól függetlenül mi éreztük a nemzedéki szolidaritást. Reményeink közös nevezője pedig az a gondolat volt, amelyről már beszéltem: „Amíg a világ olyan, amilyen, az ember nem halhat meg az ágyában.”

### Nemzedéki szolidaritás

KURSKA ■ *Ti ketten nagyon különböző körülmények között nőttetek fel, és ennek következtében intellektuális és politikai éréseteket is igen eltérő események befolyásolták. Ezek közül melyek hatottak leginkább szellemi fejlődésetekre és későbbi döntéseitekre?*

KOUCHNER ■ Ami engem illet, az Algéria függetlenségéért folytatott harc és vele párhuzamosan a sztálinista kommunista párt elleni küzdelem. Algéria volt a legfontosabb. Az ország 60-as évekből történelme meghatározó számomra, mert azon keresztül fedeztem fel a harmadik világ szükségleteinek egy részét. 1961-ben, fittyet hányva Maurice Thorez intelmeinek, összefogtak a háborút ellenző – kommunista és nem kommunista – egyetemi hallgatók, és antifasiszta bizottságokat hoztak létre. Akkor még az UEC, a Kommunista Diákszövetség tagjaként én is alapítottam egyet az orvosi karon. Valamivel később a Forradalmi Kommunista Ligához (LCR) tartozó Alain Krivine-nel együtt alapítottuk meg a FUA-t (Front universitaire antifasciste – Antifasiszta egyetemi front); ennek kellett összehangolnia a szervezetek tevékenységét. Az ügy érdekében tehát létrejött az egység a trockistákkal, és máig jó a kapcsolatom Alain Krivine-nel és Henri Weberrel, akik vérbeli aktivisták voltak; azzal együtt, hogy számomra a trockizmus akkoriban erőteljes kénköszagot árasztott, hiszen a trockisták továbbra is hittek a forradalomban. Ami azért elég bosszantó volt. Azután 1962 júliusában kikiáltották Algéria függetlenségét, és a helyzet hamarosan elfajult: diktatúra, letartóztatások, kínzások. Ezt is el kellett ítélni. Mindenesetre az antifasiszta bizottságokban folytatott, radikálisan hagyományromboló

tevékenységünk bebizonyította, hogy a cselekvés lehetséges, feltéve, hogy az ember nem zárkózik be Maurice Thorez, Georges Marchais és a többiek szektarianizmusába. Számunkra ez az elkötelezettség azt jelentette, hogy olyan világról küzdünk, amely nem a kommunizmust tartja példaképének. Azok a 68-asok – Cohn-Bendit és barátai – akik csatlakoztak hozzánk, négy-öt évvel fiatalabbak voltak nálunk, és nem rendelkeztek ilyen harci tapasztalatokkal a kommunista párttal, a rendőrséggel, a kormánnyal szemben. Ők már eredendően poszt-antisztálinisták voltak.

MICHNIK ■ Igazad van abban, hogy 68 volt az egyik első lépés a szociáldemokrata logika felé, ám tényleges eredmények nélkül, hiszen abban az időben még nem mondtunk le a három „Ma-Ma-Má”-ról – Marx, Mao, Marcuse. Trockijt olvastuk, vagy ápoltuk a kubai forradalom kultuszát, egészen a prágai tavasz eltiprásáig. A szovjet intervenció mindent gyökerestől felforgatott. Castro egyetértett a katonai beavatkozással. Az egyik olyan esemény, amely bennünket Lengyelországban – 1956 októberének vívmányain túl – intellektuálisan és politikailag alapvetően formált, Jacek Kuroń és Karol Modzelewski, két marxista egyetemi oktató *Nyílt levél a lengyel munkáspárt*hoz című írásának közzététele volt, 1965-ben. Majd 1968-ban tanúi lehettünk annak, hogyan szembeült egymással Lengyelország két lelke: a lázadó, a libertárius eszméket hordozó a reakcióssal, amelyet bemocskolt a kommunista párt egyik frakciója által szervezett antiszemita, sovíniszta kampány. Érdekes dolog azt megérteni, hogy Lengyelországban ezeknek a nagyon reakciós eszméknek is volt társadalmi bázisa.

KURSKA ■ *Egyikőtök sem volt nemzedékének valóban tipikus képviselője.*

MICHNIK ■ Ami engem illet, Lengyelországban, nem; de paradox módon sem a bolsevik mozgalom, sem a kubai forradalom vezetői nem voltak nemzedékük jellegzetes képviselői. Nálunk azonban a 68-as lázadók később a demokratikus ellenzéki mozgalmak élére álltak, és ez így maradt a kommunista rendszer végéig. 68 előtt mind a barátaim, mind én magam teljesen atipikusak voltunk. Kommunista szülők gyerekeiként félelem nélkül éltünk. Jacek Kuroń azt mondta, hogy bármennyi bűn nyomja is a rendszer lelkiismeretét, azért kell küzdenünk, hogy belülről alakítsuk át. A mi rendszerünk volt, abban nőttünk fel. Persze, nagyobb nem is tévedhettünk volna, de úgy gondoltuk, hogy valódi veszély nem fenyeget.

KOUCHNER ■ Én sem vagyok 68 májusának tipikus képviselője. 1939-es születésű lévén, egy „kiugrott” kommunista diákokból álló csoporthoz tartoztam, amely részt vett ugyan a tüntetéseken, de különösebben nem hitt bennük. A társaink iránti szolidaritás vitt oda bennünket. Örömmel szemléltem, ahogy átalakul a társadalom, az erkölcs, a kultúra, és persze örültem a sok csinos fiatal lánynak is. Ennyit bizvást mondhatok...

Végeredményben mi – Michel-Antoine Burnier, Yves Buin, André Sénik, Guy Tissier meg én – jellegzetesen másként gondolkodó, örökösén kissé marginális csoportot alkottunk a hagyományos politikai „családokon” belül. Ugyanazt akartuk megvalósítani, amit Jacek Kuron: a rendszer reformját. (...)

**Cuba si, yenki no! Castro és Guevara**

**KURSKA** ■ 1968 előtt titeket sem került el az akkoriban meglehetősen általános elragadtatás Fidel Castro és Che Guevara iránt. Mivel magyarázatok ezt most?

**KOUCHNER** ■ 1964-ben elhatároztam, hogy elutazom Kubába, és lapunkkal, a *Clarté*-vel megszerveztem az első európai utazást a mitikus szigetre francia egyetemi hallgatók és aktivisták részvételével, akik között alig volt kommunista. Felejthetetlen emlékek: azok a gyönyörű nők, ahogy ott „ülnek a szoknyájukban”, ahogy Simone de Beauvoir írta... A mi csoportunk is tele volt szép nőkkel, köztük Evelyne és Marie-France Pisier. Erősen szókimondó, élénk vitákat folytattam Fidel Castróval, akinek javasoltam, hogy rendezzen általános választásokat a szigeten: – Minden a legnagyobb rendben van, úgyis te győznél – mondtam neki. – Választásokat? Csak nem képzeld! A gringók rendeznek választásokat! – Hát aztán, erősködtem, ellenzed talán a demokráciát? Azt felelte, hogy Kubában neki köszönhetően közvetlen demokrácia van. Még viharosabbra sikerült az interjú, amit a *Clarté* számára készítettem vele. Újra feltettem a kérdést a választásokról, a párton belüli „demokráciáról”, és így tovább. Épületes volt a válasz, akkoriban ugyanis nagyon megvetette a kubai KP-t. De megvetette Kennedyt is a Disznó-öbölben játszott szerepéért. Tiltakoztam. A csoportunkban kisebb botrányt kavart, hogy bírálni merészeltam a nagy Fidelt. Kuba akkoriban a testvériség birodalma volt. Kifejezetten szívélyes beszélgetéseket folytattam viszont Ernesto „Che” Guevara doktortal, az akkori gazdasági miniszterrel, aki köhögve szívta a vastag szivarokat. Távolról osztottam a Che iránti lelkesedésemben, Adam. Neki ajánlottam a doktori értekezésemet.

Guevarával egyébként is más volt a kapcsolatom. Először is orvos volt, mint én. És utópiákban gondolkodott. Harcaiban nem az azonnali hatalmat kereste, ahogy semmiféle haszonra sem törekedett. Mindenekelőtt az emberiség felszabadulását tűzte ki céljául. Csekélység... Elképzeltatott, ezért is ajánlottam neki a disszertációm, felidézve egy mondatát, amely élete egyik ismert eseményére utal. A hadsereg elől menekülve a gerillák egy kis csoportjával futólépésben kellett átvágnia egy úton. Ebben a rendkívüli helyzetben lehetetlen volt mindent egyszerre tovább cipelni: a gyógyszeres zsákokat, az orvosi-sebészeti felszerelést

és a lőszerket. És ő a lőszeres dobozt választotta. Mély nyomot hagyott bennem ez a döntés, amelyet Guevara magától értetődőnek tekintett.

**KURSKA** ■ Ez számodra is dilemma volt? Orvosi felszerelés vagy lőszer?

**KOUCHNER** ■ Igen. Hosszú ideig... Che Guevara nagyon vonzó és kifinomult személyiség volt. Kétségtelenül kissé perverz, de nagyon vonzó. A kubai forradalom útítársa, permanensen más-ként gondolkodó balos: óvatosan csodáltam.

**MICHNIK** ■ Be kell vallanom, hogy kezdetben Guevara számomra is egy forradalmi mítoszt tesztített meg. De tudjuk, hogy gyilkos volt. Ma már nem vagyok túl büszke erre, mert tudom, hogy léteznek fanatikusok, akik készek feláldozni magukat, de még mielőtt megtennék, mindenki mást is máglyára ítélnék.

**KOUCHNER** ■ Gyilkos! Nem túlzol egy kicsit? Amúgy meg várj, még nem tartunk ott. 1964-ben egy igazi forradalom tanúi voltunk fasiszta, vagy legalábbis Amerika-barát diktátorok, elsősorban Battista ellen.

**MICHNIK** ■ És a kubai kommunista párt ellen. Castro 1962-ben tartotta azt a nagy beszédét, amelyben nyilvánosan leleplezte a forradalmi kommunista szervezeteken belüli szektarianizmust, és Anibal Escalantét, a kommunisták vezetőjét, leváltották. Ám a politikai ellenfelek, az ellenzék számára nem volt hely. Számomra ez igen erős és sokatmondó érv volt. Innen eredt kezdeti ambivalens álláspontom is. Ezekről a kérdésekről Jean-Paul Sartre is beszél a *Vibar a cukor körül* című cikksorozatában, amelyet az 1960-as kubai utazása után tett közzé.

**KOUCHNER** ■ A nagy író, korunk Voltaire-je, aki népszerű politikai tárcasorozatot ír a *France Soir* című napilapnak! Persze remek volt, és – sajnos – keményen hazug. Nekünk sokat jelentett Ania Francos könyve, *A kubai ünnep*. A szerzője, egy fiatal, vonzó és dinamikus lengyel-francia-orosz zsidó lány, akinek az apja Auschwitzban halt meg, az 1961-es évet Kubában töltötte. Találkozott Castróval és Guevarával, és izgalmas, romantikus, elragadó könyvet írt a kubai forradalomról.

**KURSKA** ■ Mikor fulladt ki a Guevara-mítosz?

**MICHNIK** ■ Nálam sokáig tartott az ambivalencia. Az elragadtatásom tulajdonképpen akkor ért véget, amikor 68-ban a prágai tavaszt eltaposták a Varsói Szerződés csapatai, és megismertük Castro állásfoglalását a beavatkozással kapcsolatban.

**KOUCHNER** ■ Sajnos helyeselte.  
**MICHNIK** ■ Persze. 68 után megértettem, hogy a kubai rendszernek volt egy totalitárius dimenziója. Ez nagyon fontos pillanat volt számomra. Ugyanakkor úgy vélem, hogy kezdetben Castro nem volt sem kommunista, sem totalitárius. Jó lecke volt ez minden demokratikus mozgalom számára: sosem szabad felhagyni az óvatossággal, mert egyes határokat könnyedén átlép az ember és diktátor lesz belőle.

**KOUCHNER** ■ Kuba, a kubai nők, a hatalmas amerikai autók, Castro és harcai a Sierra Maestrában: én ezt mind roppant romantikusnak és érdekesnek találtam. E tekintetben Régis Debray története is elég különös. Kamaszkori barátok voltunk, összeforrott csapathoz tartoztunk, de ő nem vett részt mindennapi küzdelmeinkben. Elutazott Dél-Amerikába, aztán 1965-ben letelepedett Havannában. A castróizmus elméletírójaként szép szöveget tett közzé a *Les Temps modernes*-ben „Forradalom a forradalomban” címmel. Majd 1967-ben elindult Bolíviába, hogy csatlakozzon Che Guevarához, és forradalmat csináljon vele és társaival. Csodáltam Régis-t, amiért úgy döntött, hogy tetteit összehangolja az eszméivel. Aztán elfogta a bolíviai hadsereg. Harminc év börtönre ítélték. Elmentem Bolíviába, hogy láthassam. A barátom volt, de nehezen tudtam hinni forradalmi vágyai állhatatosságában. Később ellentmondásos könyveket publikált. Nagyon jó író, aki még mindig elítéli a beavatkozás jogát...  
**KURSKA** ■ Mikor változott meg a Castróval kapcsolatos álláspontod?

**KOUCHNER** ■ Amikor Adamé: 1968-ban, miután Castro megtapsolta a szovjet csapatok bevonulását Prágába. Többé nem lehetett hinni a forradalma tisztaságában.

(részlet egy beszélgetőkönyvből)  
KÖBÖL ANNA FORDÍTÁSA

RAJK LÁSZLÓ: HIÁNYZÓ HŐSÖK – BENECSE GYÖRGY, HAMBURGER MIHÁLY, SOLT OTTILIA



<sup>1</sup> CRS (Compagnies Républicaines de Sécurité): a francia rendőrség többek között tüntetéseken fellépő speciális osztagai (a ford.)  
<sup>2</sup> *A Tale of Two Utopias. The Political Journey of the Generation of 1968.* W.W. Norton & Company, 1996.  
<sup>3</sup> Modern Könyvtár, Budapest, 1966.  
<sup>4</sup> Kouchner és az Orvosok határok nélkül egyik fontos alapfogalma a humanitárius beavatkozás jogosságának alátámasztására (a ford.).

